

ЗА ЗВЕЗДАТА ЦИГРЪ В АСТРОНОМИЧЕСКИЯ КОМПЛЕКС ОТ ТЕКСТОВЕ И ИЗОБРАЖЕНИЯ ОТ РЪКОПИС BAR 219, XVI в.¹

МАРИЯНА ЦИБРАНСКА-КОСТОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

tzibran@ibl.bas.bg

В статията се коментират текстът и изображението за загадъчната звезда Цигръ (Венера) в молдовския сборник BAR 219 от XVI в. Целта е не да се разрешат натрупаните проблеми около етимологията и източниците за славянската компилация, а да се обобщят данните и да се анализира писмен свидетел от друг географски ареал, изписан със среднобългарски правопис, на фона на обилието от текстове и предания за тази звезда в руската писмена традиция и народна култура. Илюстрира се процесът на обогатяване на прогностичната книжнина в поствизантийската епоха от XV в. насетне; натрупването на разностранни чужди влияния върху стари близоизточни и византийски мотиви в астрономическото знание на прехода между Средновековието и Новото време; ролята на монашеските общности за тяхното разпространение.

Ключови думи: славянски прогностични текстове; молдовски сборници от XVI в.

THE STAR ЦИГРЪ IN THE ASTRONOMICAL COMPLEX OF TEXTS AND IMAGES FROM THE 16TH-CENTURY MS. SLAV. BAR 219

MARIYANA TSIBRANSKA-KOSTOVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

tzibran@ibl.bas.bg

The article discusses the text pertaining to the mysterious star *Цигръ* (Venus) and its image found in the 16th-century Moldavian collection BAR 219. The aim is to provide a summary of the data and an analysis of a piece of evidence from another geographical area written in Middle Bulgarian orthography, rather than solve the problems surrounding the name's etymology and the sources used in the Slavic collection. This analysis is conducted against the backdrop of an abundance of texts and legends about this star in the Russian written tradition and popular culture. The paper illustrates the process of enriching prognostic literature during the post-Byzantine period from the 15th century onwards. It highlights the various foreign influences on ancient Near Eastern and Byzantine motifs in astronomical knowledge during the transition from the Middle Ages to the Modern Times and discusses the role of monastic communities in their dissemination.

Keywords: Slavic prognostic texts; 16th-century Moldavian compilations

Ръкопис Ms. Slav. 219 от Библиотеката на Румънската академия е въведен в научно обращение в известните описи на А. И. Яцимирски (Яцимирский/Iatsimirskii 1905: 359–360), представен като Псалтир с последования от XVI в., и в първия том от Каталога на академичната колекция от П. Панаитеску (Panaitescu 1959: 316–318) без название. Първите дескриптори са единодушни, че езиковата редакция е среднобългарска “medio-bulgară”, а „правописание – средно-болгарское“. Метаданните за ръкописа в значителна степен са коригирани и допълнени в една публикация на Ив. Билярски, който е първият изследовател, посветил му специално изследване и разписал в детайли неговото съдържание (Biliarsky 2013). Вниманието на автора е привлечено основно от препис на Молитвата на Петър Черноризец – забележително старобългарско произведение от X в. Три принципно важни хипотези на изследователя за характера на целия ръкопис заслужават внимание: 1. Ръкопис BAR 219 следва да се датира от втората половина или края на XVI в. по филиграноложки белези, а типът хартия се използва в някои молдовски манастири по същото време; 2. Той е фрагмент от по-цялостен състав, който е съхранен само частично; 3. Ръкописът произхожда от молдовски манастир, по всяка вероятност Бистрица, но съставът му издава силното влияние на атонската традиция, за което се съди по наличието на акасти, Светогорския типик, множество монашески молитви и правила.

От л. 227а до л. 236б е поместен блок от астрономически и прогностични текстове и изображения, който остава изолиран от основния състав на ръкописа. Към него се отнася текстът – обект на настоящото изследване. Въз основа на резултатите от анализа ще формулирам изводите си за състава на целия сборник и за мястото на посочения тип текстове в него. Тъй като А. Яцимирски публикува само неговото начало, тук го помествам изцяло:

л. 227а–227б **Ш** звѣзѣ глѣмѣи цигръ. **Б**сть звѣзда̀ цигръ, аще́ ко́моу ѿ ко́уда ꙗ́хати. а́ сѣа́ звѣзда̀ станеть протѣвѣ́ того́ днѣ. тогда́ не ꙗ́хашеши. а́ще́ станѣ́ въ́ странѣ́, или́ въ́ тѣ́и́но ꙗ́хати. а́ коли́ бываеть на́ земли́, или́ срѣ́бѣ́ нѣсь, никакѡ́ не ꙗ́хати. а́ ктѡ́ поидеть пакѡ́ ко́ нѣ́ и́ самѣ́ паденіе́ :~ въ́ а́ днѣ́ лоуны́. сѣа́ звѣзѣ́ на́ въ́стоцѣ́. **Б** ме́жѡу́ въ́стоко́ и́ полоу́днѣ́. **Г** на́ полоу́ни. **Д** ме́жѡу́ полоу́нѣ́ и́ западѡ́. **Е** на́ запá. **С** ме́жѡу́ западѡ́ и́ полоу́нощїж. **З** на́ полоу́нощи. **И** ме́жѡу́ полоу́нощїж и́ въ́стокѡ́. **Ф**. на́ зѣли. **Г** срѣ́бѣ́ нѣсь. **Д**и́ на́ въ́стоцѣ́. **В**и́ ме́жѡу́ въ́стоко́ и́ полоу́днѣ́. **Г**и́ на́ полдни. **Д**и́ ме́жѡу́ полднѣ́ и́ западѡ́. **Е**и́ на́ запá. **С**и́ ме́жѡу́ западѡ́ и́ полоу́нощїж. **З**и́ на́ полоу́нощи. **И**и́ ме́жѡу́ полоу́нощїж и́ въ́стокѡ́. **Ф**и́ на́ зѣли. **К** срѣ́бѣ́ нѣсь. **К**а́ на́ въ́стоцѣ́. **К**в́ полоу́днѣ́ и́ въ́стоко́. **К**ѓ на́ по́дни. **К**д́ ме́жѡу́ полоу́днѣ́ и́ западѡ́. **К**е́ на́ запá. **К**с́ ме́жѡу́ западѡ́ и́ полоу́нощїж. **К**з́ на́ полднѡ́щи. **К**и́, ме́жѡу́ полднѡ́щїж и́ въ́стоко́. **К**ѡ́ на́ земли. **Л**. срѣ́бѣ́ нѣсь :~

Текстът се рамкира в началото от рисунка на звездата Цигръ и нейното движение с бележката трици ѿбращаетъ сѣ въ́ едѣ́и́ мѣць. С тази рисунка започва

цикълът, условно наречен астрономически. Той е вплетен органично в предходната серия от текстове и изображения за изчисляване на Пасхата, пасхални и други календарни таблици. Движението на звездата е следното: на 1, 11 и 21 число тя е на изток; на 2, 12, 22 число е между изток и *полуден*, т.е. юг; на 3, 13, 23 число е на юг; на 4, 14, 24 число е между юг и запад; на 5, 15, 25 число е на запад; на 6, 16, 26 число е между запад и север, наречен *полунощ*; на 7, 17, 27 число е на север; на 8, 18, 28 число е между север и изток; на 9, 19, 29 число е на земята; на 10, 20 и 30 – сред небето. След рисунката и текста започва друга прогностична текстова единица на л. 227б–228а, която преписвачът схваща като продължение на предходната: **Вѣдомо да ѣ въсѣкомоу члѣкоу ѿ дне сѣ. гави во ѣ бѣ мѡуѣоу прѣрокоу да покажѣ ѣ снѡ члѣцькѣ. съблюдати ѡ въсѣкого злѣ ѣ вѣщи, въ тѣи дни** (от посочените дескриптори само А. Яцимирски изписва нейното оглавление на л. 226б според старата ръкописна фолиация на ръкописа).

Нека най-напред обобщим какво е известно до момента в научната литература за звездата Цигръ по отношение на: наименование и идентификация; текстове, засвидетелствали употребата на това название; астрономическо знание и символика.

Названието Цигръ се идентифицира с едно от не толкова популярните имена на планетата Венера, в миналото смятана за звезда. Най-яркото небесно тяло след Слънцето и Луната, което се наблюдава с просто око на

разсъмване и след залез, още от старобългарската епоха се обозначава с астронима *Дънница*, запазен до днес, наред със *Зорница*, *Утреница*, *Вечерница* и др. в народната традиция². Отделно при отъждествяването на планетите с имена на гръцки богове в някои апокрифи, като „Книга за светите тайни Енохови“, тя е наречена *Афродита* (СтбЛ/StbL 1982: 58). Според обобщенията на М. Рут *Чигирь* е астроним за Венера в ограничени руски диалекти в Крим и Астраханска област, т.е. в контактни зони с монголи и татари (Рут/Rut 1976: 51). В. И. Дал обяснява произхода му от названието на примитивен водоподемен механизъм от въртящ се вал и колело, задвижван от обикалящи в кръг волове, който служи за напояване: „Венера, утренняя звезда, зорница, восходящая и заходящая как чигирная бадья“ (Даль/Dal' 1981, 4: 603). По-късно в своя речник на астронимите М. Рут поставя *Чигирь* сред народните астроними за звезди и планети, но привежда още по-богати сведения. Така *чигирь* в Кавказ е не само съоръжение за поливане на лозя, но *чихирь* означава червено вино. Според местна народна легенда Венера е красива девойка, която държи в ръце изящен съд за червено вино, следователно *Чихирь* буквално означава „звездата на червеното вино“ (Рут/Rut 2010: 163; Святский/Sviatskii 1913: 175). Звездният куп на Плеядите (в българския фолклор Квачката с пиленцата) сред севернокавказкия народ на ингушите е известен с името *Чехгър* (Рут 2010: 163–164). В обобщение, първата хипотеза за названието *Цигръ*–*Чигир* е свързана, най-общо казано, с източна народна етимология (Лошилов/Loshchilov 2015: 199). Съществуват алтернативни хипотези. Според А. Соболевски *Цигръ* е еврейското название на планетата Венера *Zōhar*, буквално ‘сияние’ (Соболевский/Sobolevskii 1903: 428), което пък според други изследователи възхожда към името на вавилонската богиня Иштар (обобщено у Лошилов/Loshchilov 2015: 197). В светлината на някои най-нови проучвания това мнение за мен остава водещо, още повече че във византийската книжнина са засвидетелствани погрешни изписвания на арамейското и угаритското *Zēhorâ*, на еврейски *Zōhar* (Stieglitz 2021). Според тюрколога Дж. Люис названието е много древно, но идва от Индия, а предания за тази звезда, както за имагинерна констелация от осем звезди, понякога отъждествявана с Голямата мечка, има в турски, където тя се нарича *Şigir Yılduz* – с възможно влияние на санскритското име на Венера *Sukra*, станало *Şükür* в редица тюркски езици (Lewis 1987; коментари у Райан/Ryan 2006: 572–573). Към това британският славист В. Райан добавя и коментира арабското име на Венера *Al Zuhara*, смятайки, че от *z* по-лесно става *ç* – първичен рефлекс за названието, от което е произлязло *ч* в славянските езици (Ryan 1974: 145). М. Рут обобщава фактите по следния начин: тъй като *Чигирь* като название на Венера се засвидетелства в руски писмени източници от XVIII в., най-вероятно има не народен, а книжен характер и е заето от „преводната литература с религиозно съдържание“ (Рут/Rut 1976: 51). От така очертаните две групи мнения за народен и книжовен произход (от санскрит, семитски, тюркски,

арабски езици) не може да не се съгласим с второто. Затова естествено възниква въпросът кои са тези преводни съчинения в руската книжнина, които документират названието. Данни се извличат от две групи текстове:

1. Първият тип текстове формират условно Соломонов комплекс, доколкото ключово за тях е името на еврейския цар и пророк.³ На първо място по обем на информация за звездата Цигрь стои изданието на А. И. Соболевски от 1903 г. на руски астрономически компилации, които авторът предлага като приложение към главата за литературата на жидовстващите в цялостната монография за преводите в Московска Рус през XIV–XVII в. Става въпрос за текстовата единица „Сказание царя Соломона, что есть печать большая, откуда, как ему приде“ по препис от XVII в. Най-важните символични конотации на звездата според Сказанието се заключават в следния ключов цитат: *Чигирь бо звезда именовавшаяся сирским языком. Чигирь пред солнце(м), аки боярин царев. Царь идет, тогда боярин показывает приход царев; люди его боятся прежде царя* (Соболевский/Sobolevskii 1903: 432; по РНБ Погод. 1561; текстът е издаден, преведен на съвременен руски и коментиран у Мильков, Полянскый/Mil'kov, Polyanskii 2008: 483–507, за Чигирь звезда на с. 506). Понататък тя се сравнява с царев воин и се доразвиват сравненията на владетеля със слънце и на утринната звезда с неговия приближен боярин, който *велит всем людем царя ждати*. Забележителна според тази редакция е „сирската“ етимология, при положение че другите упоменати звезди в Сказанието имат гръцки названия – *Кронь* (Сатурн), *Зевесь* (Юпитер) и др. Тази етимология насочва към древните семитски езици халдейски, сирийски, християно-арамейски. Това дава основание на А. И. Соболевски да заключи, че текстът за звездата *Чигир* е руска преводна компилация по гръцки източник, но отразява еврейско влияние. Части от това Сказание след това се възпроизвеждат от различни автори по редица поводи, когато се коментира загадъчното название, например у астронома Д. О. Святски (Святский/Svyatskii 1928); у И. Лоцилов по повод на превръщането на звездата в код за митопоетически възприятия, екзотика и мистицизъм в художествената литература (Лоцилов/Loshchilov 2015: 196–197). При анализа си на падащите звезди и метеорити по писмени данни Д. О. Святски установява, че *Чигирь* е название и на планетата Венера, и на опашата комета, както се изобразява в някои ръкописи. Сведенията за нея са вплетени в такива примитивни рисунки и описания, които карат известния астроном смело да заяви, че руските компилатори в началото на XVII в. са познавали актуалните европейски открития, свързани с името на Галилео Галилей (1564–1642) (Святский/Sviatskii 1928: 5–6). Неговото мнение се посреща със скептицизъм. Наред с това доказан факт е, че още от края на XV в. в славянската книжнина се появяват нови преводи от староеврейски, за чийто център се приемат Полша и Великото Литовско княжество (още Киев, Новгород, вероятно Москва

и особено сектата на жидовстващите, заклеямена на Събора Стоглав през 1551 г.) заради прииждащите от Западна Европа емигрантски общности от сафаридски евреи, държащи на своята идентичност и на интелектуалното, окултно и езотерично знание (Райан/Ryan 2006: 36–39). В този нов преводен комплекс основно място заемат астрономическите съчинения, за някои от които М. Таубе доказва, че са преведени на рутенски от староеврейски версии на латински съчинения, а впоследствие влизат в редица славянски космографии от XVI–XVIII в. (Taube 1995: 172). Следователно в пълна степен може да се говори за натрупване на поствизантийско астрологическо знание, което е толкова многопосочно и разнообразно, колкото са центровете на влияния, откъдето то би могло да достигне до един молдовски ръкопис от XVI в. За отбелязване е, че в текстовете, издадени от М. Таубе, името на Венера остава *Афродисъ*.

Много полезни обобщаващи сведения за Соломоновия цикъл дава В. Райан. Британският славист отбелязва, че двата цитирани текста са свързани в „еклектическо събрание и носят явни признаци на еврейско влияние“ (Райан/Ryan 2006: 571). В някои преписи звездата се нарича Луцифер заради преданието, че Сатаната е денница на слънцето и воин царев, т.е. спазва се подчертаната по-горе ключова символика; наречена е още *Соломонова звезда*, *Араван*, *Аравот* (Ryan 1974: 139; Райан/Ryan 2006: 570–571). Ученият определя цикъла като съчетание на юдейска и християнска езотерика със стари апокрифни сюжети и заявява: „В настоящее време неясно какова взаимосвязь между славянским, румынским, греческим, арабским и турецким текстами. Наиболее вероятным представляется мнение, что опасная звезда и текст, в котором описано её влияние, в действительности турецкого происхождения: в этом случае распространение этого текста в поствизантийском мире среди славян, румын и греков оказывается легко объяснимым.“ (Райан/Ryan 2006: 573).

2. Кратки текстове за *Цыгирская звезда*, *Чигръ* с прогностична цел и нейни рисунки се разпространяват в руски ръкописи. Възможно е те да са възникнали въз основа на много по-пълния Соломонов цикъл, но без неговата символика, а с утилитарно предназначение – използването на звездата за гадаене по време на път и за ориентация в подходящото време за успешно начинание, както Венера е известна в древността и особено сред арабите (Райан/Ryan 2006: 572). Нашият молдовски препис показва прилика с текста, публикуван от В. Райан по руски препис РНБ Q XVII.176 от XVII–XVIII в. (Райан/Ryan 2006: 572). Придружаващата го рисунка напомня, но не повтаря арабските изображения, които са възпроизведени тук от В. Райан. Румънски превод на преданието за звездата е поместен в ръкопис от 1750 г., където тя се нарича *Țigăra*, но издателят я обвързва с късния календар *Казамия* по името на известния венециански астролог Джовани Пиетро Казамия от XVIII в. и се чуди откъде идва

името *Țitera* sau *Țigara* (Gaster 1885: 502–503). Очевидно то произтича от славянския източник за румънския превод. Сред сходните преписи от втора група има такива преработки за звездата *Чигирь* и нейното движение, чийто език подсказва редакционни промени спрямо средата на възникване. Например в Казански сборник „на всяка потреба“ от XVIII в. тя не само идва от „атинските философи“, но в деветия час застава на *шелоньнике*, т.е. на югозапад (ОЧР/ОСНР 2002: 325). Преданието се разпространява в лунници, астрологии, сборници със смесено съдържание, нов тип сборници от типа на Планетник, Звездочетец, Круг миротворный, по-рядко в богослужбни ръкописи. Те се датират предимно от XVII и XVIII в. (Ryan 1974: 142), авторът цитира шест ръкописа, като само в два има изображения. Кратките сведения за звездата *Цигръ* влизат в научно обращение още с Описа на А. Востоков по ръкопис РГБ Рум. 12, скорописна Аритметика и астрология от XVII в., в която личи полско влияние, наред с немски и гръцки научни термини от онази епоха (Востоков/Vostokov 1842: 14–15). Кратката редакция познава варианти, които се различават основно по обхвата на прогностичните предпазни елементи. В събраните народни предания на руския народ от И. П. Сахаров са обобщени именно тези разновидности и в ръкописната книжнина, и в народната култура: „1. Чигирь звезда. Так *поселяне* называют Венеру; 2. Наши *грамотные старики* записали о ней следующее: *Сия бо звезда едина именован Чигирь есть, меж всеми звездами 10 мест во всяком месяце имеет, а по трижды приходит на всякое место коегождо месяца. Сие есть великая мудрость. Аще кто добр горазд и разумеет месячному нарождению, той видит и кий круг ведает сия звезда Чигирь. Аще кому ехати, или идти куда, или селиться, смотри, на которую сторону та звезда стоит: аще она станет противу, и ты противу ее не ездни нукуды. Во дни 1, 11 и 21 стоит Чигирь на востоце, и ты храмины не ставь, на дворе главы своей не голи. Во дни 2, 12, 22 стоит Чигирь меж востоком и полуднем, и ты с женою не спи; ино рожденное будет курчя и бесплодно...* (цитирано по Лоцилов/Loshchilov 2015: 198). Следователно Чигирь звезда обединява първично астрологическо знание от народната култура и мъдростта от писмените паметници.

Данните от молдовския препис са много по-кратки и с минимална прогностика. Той съдържа няколко характерни признака за всички текстове от втората група. Първо, името на Соломон не е задължително, връзката със староеврейски съчинения се подкрепя от текстовото обкръжение. Например следваща текстова единица в VAR 219 реферира към пророк Мойсей, който е указал зловредните дни всеки месец; в текста на 228а *Блудѣ оубо братѣ ѿ злыѣ вѣщи* се споменава изходът от Египет на Мойсей с 600 000 израилтяни (според Изх. 12: 37, в текста *шестѣ сътъ тысащѣ*). Второ, липсва символиката, но десетте позиции на звездата *Цигръ* напомнят апокрифната космо-

графия за седемте небесни пояса (СтбЛ/StbL 1982: 55; Соболевский/Sobolevskii 1903: 430). В някои апокрифи те стават осем, а осмичното и десетичното старобългарско *и* са могли лесно да се объркат при преписване. На трето място, текстът за звездата Цигръ в молдовския ръкопис BAR 219 озаглавява началото на прогностичен цикъл с основен акцент върху добрите и лошите дни и зодии, управлявани от движението на Слънцето, Луната и планетите, който в последната текстова единица на л. 233а–б преминава в медицински предписания: **О разболѣвшѣ сѧ члѣцѣ. Смиотри болѣщаго и съчѣти въ которыхъ днѣхъ назнамена его недѣжѣ.** Тя регламентира зависимостта между деня, в който човек заболява, и последвалото развитие на болестта. Интересен факт е, че **Знаменіе о члѣцѣ болѣщѣ** се изписва като маргинална бележка още веднъж в лявото странично поле на л. 228б (Biliarsky 2013: 286), но само схематично с предупреждението, че киноварно маркираните дни **въ чръвнѣхъ словѣхъ** гарантират оздравяване, а тези в черно – смърт. Следователно текстът за звездата Цигръ е пряко свързан с астрономическото време и се обединява тематично с останалите текстове. Особено важно е да се отбележи, че още Н. Тихонравов издава славянски текст за добрите, лошите и средните дни по сръбски препис от XV в. (Тихонравов/Tikhonravov 1863: 385–386)⁴. След XV в. така наречените хронократори за предсказания по дни, часове, зодии се разрастват като жанр и преливат в астромедицинска тематика, а три от текстовите единици в BAR 219 – **О въходѣ луниѣмъ и исходѣ, О оудовнѣхъ зодіѣхъ добрѣхъ же и злыѣхъ и посрѣднѣхъ, О разболѣвшѣ сѧ члѣцѣ** – и без текста за звездата Цигръ оформят блок в редица руски преписи, навеждайки изследователите на мисълта, че е съществувал византийски комплекс, който на славянска почва се е разпаднал в състава на различни естественонаучни компилации (Герасимова и др./Gerasimova i dr. 2015: 261–266, 270–272). Руски летописи отбелязват идването през XV в. в руските земи на светогорския монах Лазар Сербин, който бил майстор в хрономантията, или часомерието, и допринесъл много за разцвета ѝ; в руската традиция са запазени протосборници с „балканско влияние“, чийто протограф се датира от края на XV в. и включва „материали сръбскихъ переводчиковъ, сделанные на Афоне“ (Герасимова и др./Gerasimova i dr. 2015: 294, 304, 410). Тук е мястото да се отбележи, че звездата Цигръ се споменава в речника към изследването на Н. Янкович въз основа на сръбски материал (Янкович/Janković 1989: 229, 234). Авторът посочва два ръкописа от Патриаршията на сръбската православна църква, за които не дава повече сведения, но самият факт изисква допълнително внимание в полза на възможното присъствие на астронима в южнославянски книжовни паметници. Повишен интерес към еврейското астрономическо знание и особено към неговата визуализация под формата на таблици за по-голяма прецизност при изчисление на Пасхата се наблюдава във византийската книжнина от така наречения

Палеологов период, т.е. още от XIV в. А. Тихон привежда конкретни гръцки ръкописи от атонския манастир Ватопед от XV в., като подчертава, че коридорите за това влияние към Атон могат да са както през Солун, където се оформя голяма еврейска диаспора, така и от Венеция и Западна Европа (Tihon 2020; за еврейската астрономия във Византия вж. още Magdalino, Mavroudi 2006: 24–25).

Ако обаче се сравни молдовският препис и изобщо славянските текстове с преводите на Дж. Люис на арабските варианти за въпросната звезда или съзвездие, в които суеверията за влиянието на *Шукур йълдъз* се приписват на турците, особено при битки (Lewis 1987: 810), се откриват общи предпазни норми. При тръгване на път звездата винаги трябва да е зад гърба на човека, нито отпред, нито встрани. Най-опасни са: положението високо в небето, т.е. в зенита – арабските ръкописи препоръчват тогава да не се качваш нависоко, за да не паднеш (сравни думата *падение* в BAR 219), и имажинерната позиция „на земята“, когато не се седи нищо и не се полагат основи на сграда (*никак* не гъхати*, императивна забрана в BAR 219). Някои различия се открояват спрямо издадения от В. Раян текст:

РНБ. Q.XVII.176	BAR 219
Аще кому куды поехать	аще ко́моу ѿ ко́уда гъхати
ему не ехати	тогда не гъхаша
ино ему никуды не ехати	никак* не гъхати
а пойдет и он не будет здоров	а ктò поидеть пакò ко не и самѣ паденіе
либо над самим или над животом поруха будет	

Сред езиковите данни в молдовския препис се открояват: запазването на инфинитив на -ти и на окончанията за 2 л. ед.ч. сег. вр. -ши на глагола *гъхати* ‘пътувам по суша или вода’ <*yahati, чиято основна форма е старобългарска и южнославянска, а не преобладаващото *ехати*, *ехать* в руските. Въпреки краткостта налице са старинни славянски названия за посоките на света, които в българската езикова традиция остават жизнени през Възраждането: това се отнася особено до термините *полоуноць* ‘север’ и *полоуднь* ‘юг’ (Захариева/Zaharieva 2007: 54–56). Налице са посоките *противъ* ‘пред, срещу’ *въ странѣ* ‘встрани’, *въ тыль* ‘отзад, откъм гърба’. Интересно е старинното значение на балканороманската заемка *лоуна* ‘месец, една дванадесета част от годината’: *а днь лоуны*. Научен интерес представляват някои термини, лексеми и съчетания от текстовете обкръжение:

1. На първо място имената на зодиите. Те се срещат на различни страници в различни текстови единици от астрономическия цикъл, но вариране се наблюдава практически само в названието за зодия *водолей*: *овьнъ*,

юньць, близньць, ракъ, левъ, дѣва, гарьмиъ, скорьпий, стрѣльць, козирогъ (козорогъ), водолби, (водоточьць, водолѣеть 236a (sic!), водотокъ), риба (л. 229a, 230б, 232a–б, 237a).

2. Вторият текст за лошите дни, приписан на Мойсей, съдържа лексемите *разболити сѧ*, *оженити сѧ*, *оустанѧти* *вм.* *въстанѧти*, *съчетанията* *поити* *на трѣгъ*, *на бои*, *на сѧдъ*: *ѧще на бои поидеть*, *не оуѣсѣваеть*, *ѧще ли на сѧ срѧмотень сѧ враѧѧ*, *или поидеть на трѣгъ*, *въсѣ погоуѣлѣеть* л. 227б.

3. От прогностичната единица *О въходѣ луниѣмъ и исходѣ въ который зодіѣ въоучинивает сѧ* (230б–231a) се извлича наречieto *оумовитнѣ* ‘разумно, с внимание’ (сходното прилагателно *имовитнѣ* в редица южнославянски компилации назовава богат, материално състоятелен човек). В *Ш оудобнѣ зодіѣ добры же и злы и посрѣднѣ* има предписания в дните на злите зодии нищо да не се прави (*ничтоже творити подобает*); ако Луната е в добра зодия *въсѣкоѣ дѣло начинати побаетъ*. Ако се падне средна зодия, може да се прави всичко, *нж не поуѧи кръвь*, *ни былѧ вери*, *ни пи ѧ* (232б).

4. В по-отдалечените текстови единици с тематична връзка се наблюдават следи от гръцки източници. На л. 218a има въпросо-отвѣтен текст *За koliko лѣ шбнавлѣ сѧ крѧ нѣсныи*, където са налице термините *индикто*, *ѣвдикто* ‘индикт’ и *вѣкто* ‘висекто, или високосна година’, от лат. *bisextus*. На л. 224б в Правилница за изчисление на Пасхата се говори за *вселоунестъвноѣ*, *которому съходѧ сѧ хипѣ мѧца* (субстантивираното прилагателно *въселоунествънѣ* е калка от *πανσέληνος* ‘пълна луна, пълнолуние’). Става въпрос за традиционно изчисляване на Пасхата, която се празнува в неделя след първото пролетно пълнолуние, а то не настъпва преди пролетното равенденствие на 21 март. Приложени са 19-годишният цикъл на пролетните пълнолуния и 28-годишният слънчев цикъл, *сравни а слѧчныи за бн лѣ*, *а мѧчныи за ѣи лѣ* (BAR 219, 218a).

Що се отнася до споменатото изображение на звездата Цигръ, в молдовския ръкопис то е повече рисунка, а не диаграма, както нарича В. Раян известните по-късни изображения, защото са богати на цифри и символни означения. Моделът за движението на Цигръ е известен от арабски източници, отдавна обнародвани от Дж. Люис и достъпни в интернет (Lewis 1987⁵). На практика текстът обяснява деленето на кръга (земното кълбо) на осем части, колкото фиксира и изображението, затова може да се допусне, че и двете възхождат към двусъставен чуждоезичен прототип от текст и визуализация, които в славянската традиция невинаги са заедно, т.е. само текстът преобладава. Опростената схема в BAR 219 съответства на прастара астрална

ориентация: ако човек е обърнат с лице към изток, или утрото, вдясно от него е юг, вляво север, зад него е запад. Това е изобразено в най-големия кръг на нашата рисунка. Вътрешният кръг е разделен на осем части, маркирани с кирилски букви за дните, когато звездата заема дадено местоположение. Буквата I (10), поставена нависоко, маркира „в средата на небето“, а $\clubsuit$ (9) – „на земята“.

В заключение ще формулирам няколко предварителни извода, които могат да намерят потвърждение едва след по-обстойно запознаване с текстовото богатство и идейната концепция в поредния уникален молдовски сборник от XVI в.

1. Текстът за звездата Цигръ на л. 227а–228а е изписан от основния или от един от основните преписвачи на останалия богослужебен и литургичен корпус на ръкопис VAR 219. Спазени са не само същите правописни особености, но и оформлението на киноварните инициали. В астрономическия цикъл почеркът се сменя едва на л. 235б. Това прави допустима хипотезата, че преписът за звездата Цигръ трябва да се датира от втората половина или края на XVI в. като целия ръкопис. В този смисъл той се очертава като един от ранните известни преписи. Композиционният замисъл на сборника очевидно е включвал идеята да се съберат максимално богати и разностранни знания за астрономическото време по дни, месеци, зодии, по разположението на Слънцето, Луната, звездите и планетите, спрямо които монахът ориентира своите култово-ритуални и хигиенно-хранителни практики, а именно тях отразява останалата част на ръкописа във вид на текстове от книгите за частно и обществено богослужение, номоканоните, типичите с предписания за монашеския начин на живот. Не е случайно, че изчислението на Пасхата – най-важния празник за източноправославното християнство, както и Календар на светците са най-добре визуализираните части на ръкописа на л. 218б–226б. Всъщност на обратната страна на л. 226б, точно преди текста за звездата Цигръ, е разположена таблица с имена на светци за дните от 26. до 31. на всеки месец от септември до август според началото на църковната година, продължение от предишната страница. Месеците са маркирани само с първата буква според латинските им названия (изключения е Γ за гѣнварь – януари). Прави впечатление, че не са отразени водещи памети, а редки такива, например на св. Терапонт на 27 май, на св. ап. Симеон, наречен Съродник, на 27 август и др. Използвани са съкращения, например св. Маркиан и св. Мартирий са без имена на 25 октомври, а денят е обозначен и нотаріи заради заеманата от тях длъжност. Архаични старобългарски думи са тъма , в случая 10000 – м̃ в т'мѣ (св. 20000 мъченици от Никомидия на 28 декември), и тѣсѣци ‘хиляда’, изписано дї тѣсѣци м̃ (14000 мъченици, пострадали от Ирод на 29 декември). Още по-необичаен

за един астрологичен комплекс е фактът, че на л. 228б е поместена седем-колонна таблица с 10 реда за Седемте вселенски събора (сѣвъроуѣ в средно-български морфеман облик), в която са разписани: поредният вселенски събор; владетелят, при когото е свикан; градът, в който е проведен; броят на отците на църквата и ересиарсите (ересемь началници), осъдени на съответния събор. Тя е коментирана от проф. Билярски, но си позволявам да коригирам и добавя някои факти. В началото е посочена годината ҃ѣѣл҃г (5533), която по александрийската ера с коефициент 5500 би следвало да означава 33-та г. от н. е. или мѣта мирѣ до хѣва въскрѣсенїа; в края на таблицата най-вероятно е обозначена годината на изписване на таблицата. Разчитам ҃ѣѣс҃с като 7106, което по по-късната византийска ера с коефициенти 5508/5509 би следвало да даде 1597 или 1598 г. Таблицата издава добро познание на вселенската църковна история, застъпена в други ръкописи в специфичния жанр на молдовските хроники (Tsibranska, Biliarsky 2021: 187–208). Така например император Теодосий (379–395) от Втория вселенски събор е назван Ѡѣѡсїѣ великїи, а император Теодосий (408–450) от Третия – Ѡѣѡсїѣ юнии; император Константин IV (668–685), при когото се провежда Шестият официален вселенски събор, е назван само с прякора си, наследен от неговия баща Πουϋόνατος–Брадатыи. Следователно хронологическите маркери в ръкописа са семантично поливалентни, но най-високо в йерархията стои времето като аксиологичен маркер за християнската история на човешкия род.

2. Поради коментирания по-горе езикови факти предполагам, че астрономическият комплекс е славянски превод от гръцки; той синтезира универсални представи на народите от Близкия Изток, предадени както като езотерично-символично, така и като реално астрономическо знание в епохата след падането на Византия под османска власт през 1453 г. Целият сборник BAR 219 съдържа основополагащи литургически и богослужебни текстове, известни в южнославянски преводи от гръцки, а гръцкото влияние се разпростира дори на равнището на отделния детайл, сравни например изписването на името на св. Симеон Метафраст в една от най-забележителните преводни молитви на л. 112а като мѣтѡва словоположника кѣрѣ симѣѡна, калка от гръцката дума λοϋϋόθѣτης, която често се поддава на това калкиране в южнославянските текстове (Biliarsky 2013: 289). Разбира се, не може да се изключи възможността конкретни руски преводи да са дали подтик за астрономическия цикъл в BAR 219 (тогава трябва преписвачът да ги е пригледил към своя правопис и да ги е редактирал), както и да се отрича, че преданията за звездата Цигръ, Чигирь, Ци҃ирь Цыгръ, Цогръ и т.н. (Ruan 1974: 144) са засвидетелствани най-богато в руската народна и писмена традиция поради силната владетелска институция и Православната църква, разнопосочните връзки със Западна Европа, Изтока и Атон. Безспорно именно в Ру-

сия от края на XV в. процъфтява езотеричното знание в неговите многообразни текстови проявления. Ето защо въпросът за конкретния протограф на астрономическия цикъл в VAR 219 изисква още проучвания.

3. Княжество Молдова през XVI в. е контактна зона на разнообразни влияния от различни славянски народи и езици. В книжовната му култура се откроява приемствеността с по-стари образци, възпроизвеждат се свидетелства от липсващи или слабо документирани звена във филиацията и разпространението на някои текстове сред южните славяни (Tsibranska, Viliarsky 2021: 267–271).

Текстовете и преданията за звездата Цигръ заслужават да се изследват в тяхната взаимозависимост, в общославянската и общочовешката универсалност и перспектива като белези на културата при прехода от Средновековието към Новото време. Засега етимологията и източникът на славянските компилации за звездата загадка остават въпроси с отворен отговор.

БЕЛЕЖИ / NOTES

¹ Авторът изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между Българската академия на науките и Румънската академия.

² По тези въпроси вж. Младенова, Д. Звездното небе над нас. Етнолингвистично проучване на балканските народни астроними. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 2006. Изследваният астроним отсъства в това изследване.

³ За нови преписи на прогностични и медицински текстове с името на Соломон, разпространявани в молдовските земи, вж. Паскаль/Pascal' 2018.

⁴ Предсказанията за добрите, лошите и средните дни са застъпени много добре в българската и южнославянската писмена традиция. Редица текстове, с които показва близост VAR 219, отдавна са обнародвани у Кристанов, Дуйчев/Kristanov, Duychev 1954: 492–515.

⁵ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/693622>

ЛИТЕРАТУРА

- Востоков 1842: *Востоков, А. Х.* Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музеума. СПб: Типография Императорской Академии наук.
- Герасимова и др. 2015: *Герасимова, И. А., В. В. Мильков, Р. А. Симонов.* Сокровенные знания Древней Руси. – В: *Памятники древнерусской мысли: исследования и публикации.* Вып. 8. Москва, КНОРУС.
- Даль 1981: *Даль, В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 4. Москва, Русский язык.
- Захаријева 2007: *Захаријева, Й.* Изменения в пространствената ориентация у възрожденския българин. София, Авангард Прима.
- Јанковић 1989: *Јанковић, Н.* Астрономија у старим српским рукописима. Београд: САНУ.
- Кристанов, Дуйчев 1954: *Кристанов, Цв., Ив. Дуйчев.* Естествознанието в Средновековна България. Сборник от исторически извори. София, Издание на БАН.

- Лоцилов 2015: *Лоцилов, И.* „Меж тем вверху звезда сияет...“. Заболоцкий и „мироведение“. – *Quaestio Rossica*, 1, с. 192–202.
- Мильков, Полянский 2008: *Мильков, В. В., С. М. Полянский.* Космологические произведения в книжности Древней Руси. Ч. I. Тексты геоцентрической традиции. СПб, Мир.
- Младенова 2006: *Младенова, Д.* Звездното небе над нас. Етнолингвистично проучване на балканските народни астроними. София, АИ „Проф. Марин Дринов“.
- ОЧР 2002: *Отреченное чтение в России XVII–XVIII веков.* Ред. А. Л. Топорков и А. А. Турилов. Москва, Индрик.
- Паскаль 2018: *Паскаль, А. Д.* Неизвестное апокрифическое сочинение „Сказание Соломона како ясти во вся дни“ в славяно-молдавской книжности XV–XVI вв. – *Русин*, 54/ 4, с. 13–30.
- Райан 2006: *Райан, В. Ф.* Баня в полночь. Исторический обзор магии и гаданий в России. Москва, Новое литературное обозрение.
- Рут 1976: *Рут, М. Э.* Материалы по русской народной астронимии. – *Вопросы ономастики*, 11, с. 33–56.
- Рут 2010: *Рут, М. Э.* Словарь астронимов. Звездное небо по-русски. Москва, Аст-Пресс.
- Святский 1928: *Святский, Д. О.* Звезда Чигирь и телескопические наблюдения Галилея. (Из истории астрономии в России). – *Мироведение*, Т. 17. № 1 (60), с. 1–6.
- Соболевский 1903: *Соболевский, А. И.* Переводная литература Московской Руси XIV–XVII веков: Библиографические материалы. Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. Т. 74. № 1. СПб., Типография Императорской Академии наук.
- СтБЛ 1982: *Стара българска литература. Т. 1. Апокрифи.* Съставителство и редакция Д. Петканова. София, Български писател.
- Тихонравов 1863: *Тихонравов, Н. С.* Памятники Отреченной Русской Литературы. Т. 2. Москва, Университетская типография.
- Яцимирский 1905: *Яцимирский, А. И.* Славянские и русские рукописи румынских библиотек. СПб, Типография Императорской академии наук.
- Biliarsky 2013: *Biliarsky, Iv.* Notes sur le Mss. sl. 219 de la Bibliothèque de l'Académie roumaine et sur quelques textes s'y trouvant. – In: *Istoria: Utopie, amintire și proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani.* R. Păun, O. Cristea (eds.). Iași: Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, pp. 283–301.
- Gaster 1885: *Gaster, M.* Literatura populăra romăna. USA: University of Michigan.
- Lewis 1987: *Lewis, G. L.* The Eight Stars That Never Were. – *Erden*, 3 (9), pp. 809–818.
- Magdalino, Mavroudi 2006: *Magdalino, P., M. Mavroudi.* The Occult Sciences in Byzantium. Geneva: La Pomme d'or.
- Panaitescu 1959: *Panaitescu, P.* Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR. Vol. 1. București Editura Academiei.
- Ryan 1974: *Ryan, W. F.* Curious star names in Slavonic Literature. – *Russian Linguistics*, 1, pp. 137–150.
- Stieglitz 2021: *Stieglitz, R.* The Hebrew Name of the Planet Venus. – *Academia Letters*, 294, 1–2.

- Taube 1995: *Taube, M.* The Kievan Jew Zacharia and the Astronomical Works of the Judaizers. – *Jews and Slavs*, 3, pp. 168–198.
- Tihon 2020: *Tihon, A.* Jewish Astronomy in Byzantium. The case of Wellcomensis Ms. 498. – In: *Exploring Greek Manuscripts in the Library at Wellcome Collection in London*. P. Bouras-Vallianatos (ed.) New York, Routledge, pp. 113–122.
- Tsibranska, Biliarsky 2021: *Tsibranska-Kostova, M., Iv. Biliarsky.* Panoply in Defense of Orthodoxy. The Case of Moldavian Manuscript BAR Ms. Slav. 636, 16th Century. – *Series Ceranea*, vol. 9. University of Lodz.

REFERENCES

- Biliarsky 2013: *Biliarsky, Iv.* Notes sur le Mss. sl. 219 de la Bibliothèque de l'Académie roumaine et sur quelques textes s'y trouvant. – In: *Istoria: Utopie, amintire și proiect de viitor. Studii de istorie oferite Profesorului Andrei Pippidi la împlinirea a 65 de ani*. R. Păun, O. Cristea (eds.). Iași: Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, pp. 283–301.
- Gaster 1885: *Gaster, M.* Literatura populăra romăna. USA: University of Michigan.
- Gerasimova i dr. 2015: *Gerasimova, I. A., V. V. Mil'kov, R. A. Simonov.* Sokrovnnye znaniia Drevnei Rusi. – In: *Pamiatniki drevnerusskoi mysli: issledovaniia i publikatsii*. Vyp. 8. Moskva, KNORUS.
- Dal' 1981: *Dal', V. I.* Tolkovyi slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka. T. 4. Moskva, Russkii iazyk.
- Iatsimirskii 1905: *Iatsimirskii, A. I.* Slavianskie i russkie rukopisi rumynskikh bibliotek. SPb, Tipografiia Imperatorskoi akademii nauk.
- Janković 1989: *Janković, N.* Astronomija u starim srpskim rukopisima. Beograd: SANU.
- Kristanov, Duychev 1954: *Kristanov Tsv., Iv. Duychev.* Estestvoznaniето v Sredno-vekovna Balgaria. Sbornik ot istoricheski izvori. Sofia, Izdanie na BAN.
- Lewis 1987: *Lewis, G. L.* The Eight Stars That Never Were. – *Erden*, 3 (9), pp. 809–818.
- Loshchilov 2015: *Loshchilov, I.* “Mezh tem vverkhu zveza siiacet.” Zabolotskii i “mirovedenie”. – *Quaestio Rossica*, 1, s. 192–202.
- Magdalino, Mavroudi 2006: *Magdalino, P., M. Mavroudi.* The Occult Sciences in Byzantium. Geneva: La Pomme d'or.
- Mil'kov, Polianskii 2008: *Mil'kov, V. V., S. M. Polyanskii.* Kosmologicheskie proizvedeniia v knizhnosti Drevnei Rusi. Ch. I. Teksty geotsentricheskoi traditsii. SPb, Mir.
- Mladenova 2006: *Mladenova, D.* Zvezdnoto nebe nad nas. Etnolingvisticno prouchvane na balkanskite narodni astronimi. Sofia, AI “Prof. Marin Drinov”.
- OCHR 2002: *Otrechennoe chtenie v Rossii XVII–XVIII vekov*. Red. A. L. Toporkov i A. A. Turilov. Moskva, Indrik.
- Panaïtescu 1959: *Panaïtescu, P.* Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR. Vol. 1. Bucureștip Editura Academiei.
- Paskal' 2018: *Paskal', A. D.* Neizvestnoe apokrificheskoe sochinenie “Skazanie Solomona kako iasti vo vsia dni” v slaviano-moldavskoi knizhnosti XV–XVI vv. – *Rusin*, 54/ 4, s. 13–30.

- Rut 1976: *Rut, M. E.* Materialy po russkoi narodnoi astronimii. – *Voprosy onomastiki*, 11, s. 33–56.
- Rut 2010: *Rut, M. E.* Slovar' astronimov. Zvezdnoe nebo po-russki. Moskva, Ast-Press.
- Ryan 1974: *Ryan, W. F.* Curious star names in Slavonic Literature. – *Russian Linguistics*, 1, pp. 137–150.
- Ryan 2006: *Ryan, V. F.* Bania v polnoch'. Istoricheskii obzor magii i gadanii v Rossii. Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie.
- Sviatskii 1928: *Sviatskii, D. O.* Zvezda Chigir' i teleskopicheskie nabliudeniiia Galileia. (Iz istorii astronimii v Rossii). – *Mirovedenie*, T. 17. № 1 (60), s. 1–6.
- Sobolevskii 1903: *Sobolevskii, A. I.* Perevodnaia literatura Moskovskoi Rusi XIV–XVII vekov: Bibliograficheskie materialy. Sbornik Otdeleniia russkogo iazyka i slovesnosti Imperatorskoi Akademii nauk. T. 74. № 1. SPb.: Tipografiia Imperatorskoi Akademii nauk.
- StbL 1982: *Stara balgarska literatura. T. 1. Apokrifi.* Sastavitelstvo i redaktsiya D. Petkanova. Sofia, Balgarski pisatel.
- Stieglitz 2021: *Stieglitz, R.* The Hebrew Name of the Planet Venus. – *Academia Letters*, 294, 1–2.
- Taube 1995: *Taube, M.* The Kievan Jew Zacharia and the Astronomical Works of the Judaizers. – *Jews and Slavs*, 3, pp. 168–198.
- Tihon 2020: *Tihon, A.* Jewish Astronomy in Byzantium. The case of Wellcomensis Ms. 498. – In: *Exploring Greek Manuscripts in the Library at Wellcome Collection in London*. P. Bouras-Vallianatos (ed.) New York, Routledge, pp. 113–122.
- Tikhonravov 1863: *Tikhonravov, N. S.* Pamiatniki Otrechennoi Russkoi Literatury. T. 2. Moskva, Universitetskaia tipografiia.
- Tsibranska, Biliarsky 2021: *Tsibranska-Kostova, M., Iv. Biliarsky.* Panoply in Defense of Orthodoxy. The Case of Moldavian Manuscript BAR Ms. Slav. 636, 16th Century. – *Series Ceranea*, vol. 9. University of Lodz.
- Vostokov 1842: *Vostokov, A. Kh.* Opisanie russkikh i slovenskikh rukopisei Rumiantsevskogo muzeuma. SPb, Tipografiia Imperatorskoi Akademii nauk.
- Zaharieva 2007: *Zaharieva, Y.* Izmeneniya v prostranstvenata orientatsiya u vazrozhdenskiya balgarin. Sofia, Avangard Prima.

✉ Проф. д.ф.н. Марияна Цибранска-Костова
Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българска академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Prof. Mariyana Tsibranska-Kostova, DSc
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria